
STEFAN ŽULKJEVSKI

DINAMIKA KNJIŽEVNE KULTURE*

3.

U našim razmatranjima izostao je treći činilac ukupne komunikacione situacije — komunikat koji povezuje pošiljaoca i primaoca. Ovom pitanju želim da se vratim i da razmotrim druge ranije predložene pojmove kao što je pojam književnog modela, modela koji funkcioniše u određenoj književnoj kulturi.

Književnu kulturu možemo okarakterisati kao prepoznavanje putem razlikovanja svih tipova dela koji u njoj funkcionišu. Tu odmah nailazimo na ozbiljnu teškoću koja proističe iz tradicije književnih istraživanja, naročito istraživanja književnosti XX veka. Istraživači se bave samo selekcionisanom grupom dela. Kriterijum selekcije ima estetički karakter. Analizira se prvorazredna književnost, a drugorazredna se zaobilazi. A za književnu kulturu i jedna i druga su podjednako značajne, jer je presudna činjenica njihovog postojanja u određenoj kulturi, njihovih uzajamnih veza i odnosa u društvenom prostoru. U posleratnom razdoblju ovu problematiku je najpotpunije shvatio Česlav Hernas predlažući program istraživanja i „trećeg toka — bulevarske književnosti”, i visokoumetničke književnosti i književnog folklora. Istraživanja u oblasti književnog folklora kod nas su, zaslugom mnogih naučnika, sa Julijanom Kšižanovskim na čelu, organizovana i negovana, mada su i ona nedovoljno obuhvatila sferu savremenog folklora, onog koji se svakog dana stvara ili onog koji nestaje, naročito malo poznatog gradskog folklora.

*) U ovom broju donosimo nastavak istoimenog teksta objavljenog u „Kulturi” br.41/78.

Da li je ovakva tročlana podela opravdana? Da li je dovoljno reći književni folklor i vi-soka književnost, a sve ostalo nazvati drugo-stepenom, popularnom, trivijalnom ili bulevar-skom književnošću ili paraknjiževnošću? Ta se podela oslanja na kriterijum vrednosti, na jednu oficijelnu estetiku na koju ćemo se pozivati istražujući književne kulture. Među-tim, istorija književnosti nam govori da su književne kulture u različitim vremenima imale različite estetike. U svakoj od tih kultura isto-vremeno je funkcionisalo više estetika, javljalo se više različitih ukusa. Pojedine književne kulture karakteriše borba za pobeđu i monopol jedne estetike, borba vođena sa promenljivom srećom.

Pre nego što pokušamo da odgovorimo na pi-tanje o kriterijumima tipologija književnih pojava koji funkcionišu u određenoj kulturi, treba razmotriti drugo, ranije naznačeno pi-tanje. Svaka tipologija tekstova zahteva njihov prethodni opis. Do tih opisa ćemo doći pomoću pojmova poetike. Bitnu ulogu ovde igra genolo-gija — poetika vrsta i rodova koju je negovala Stefanija Skvarčinjska. Ta aparatūra je neop-hodna i za naše potrebe, ali se valja zapitati kako je primeniti s obzirom na to da je konst-ruisana tako da dobro služi pojedinačnim anali-zama značajnih i originalnih dela. Tim anali-zama nije pokazano samo kako neponovljivo delo ostvaruje nadindividualne poretke poetike, nego i kako ih stvaralački modifikuje, koje otvorene sisteme obogaćuje svojim sopstvenim strukturnim i funkcionalnim inovacijama, kako se događa igra s pravilima, konvencijama po-etike, sa književnom tradicijom.

Postavili smo sebi zadatak da za naše istraži-vačke ciljeve, za istraživanja društvene knji-ževne komunikacije moramo obuhvatiti ukupan prostor književnih pojava određene kulture, sve tipove tekstova koji u njoj funkcionišu. Ali ne moramo opisivati svaki od njih posebno, individualizujući njegove neponovljive osobine. Možemo ih grupisati i sve tekstove određene grupe, određenog zbira opisivati tako kao da je jedan. Na primer, detektivske novele koje funkcionišu u određenoj kulturi mogu se opi-sati kao jedan tipičan tekst, uzimajući u obzir ono što im je zajedničko.

Predlažemo tipologiju tekstova prema funkcio-nalnom kriterijumu, u prvom redu prema društvenoj funkciji određenog teksta koja utiče da se on nađe u odgovarajućem zbiru tekstova analognih društvenih funkcija.

Kategorije poetike jedino služe opisu funkcija unutartekstovnih elemenata strukture određenog teksta. Pomoću njih se ne mogu opisati i razlučiti njegove društvene, pragmatičke funkcije. Predlažemo, takođe, opis pomoću tehnika semiotičke analize. Te tehnike danas su veoma usavršene u celom svetu. Njihove tradicije dopiru do ruskog formalizma, kao i do nekih savremenih kritičara formalizma. Pored R. Jakobsona, J. Tinjanova, B. Ejhenbauma, S. Ejzenštejna treba pomenuti M. Bahtina, V. Gološinova, V. Propa i N. Bogatirjeva. Danas se radovima ove vrste bave V. Ivanov, J. Lotman, V. Toporov i B. Uspenski, kao i brojni saradnici tartuske „Semiotike“. Semiotička istraživanja se razvijaju i u Francuskoj, u Italiji, u Americi. Dovoljno je navesti imena Levi-Strosa, A. J. Greimasa, R. Barta, U. Eka i autore koji objavljuju u časopisima „Communications“ i „Semiotica“. Semiotičke analize teksta možemo vršiti sa sintaksičkog, semantičkog i pragmatičkog stanovišta. Sintaksičko govori o unutarpojmovnoj strukturi teksta i unutarpojmovnim funkcijama njegovih različitih elemenata. Semantičko govori o odnosu znakova teksta, modelu koji je tekst realizovao. Konkretno, pragmatičko govori o odnosu pošiljaoca i primaoca prema tekstu.

Ovo poslednje stanovište semiotičke analize teško je ostvarivo, zahteva da se obratimo izvanpojmovnim, jezičkim podacima. Neki, kao Lotman, smatraju da se možemo zaustaviti na sintaksičkoj i semantičkoj analizi, jer promena semantike i sintakse sama govori o odgovarajućim homološkim promenama pragmatike, promenama funkcija teksta. To ne smatramo ispravnim stanovištem. Tome se suprotstavlja istraživačka praksa Bahtina, koja ističe da treba iskoristiti osnovni semiotički pojam — pojam teksta kulture.

Tekstom kulture nazivamo ukupno uređenu sekvenciju znakova određenog sistema koji podležu njegovim unutarnjim pravilima. Tekst je svaki, obično višefunkcionalni, semiotički predmet određene kulture. To mogu biti jezički iskazi, jezički informacioni tekstovi ili književni i umetnički jezički tekstovi. Ali tekst kulture je i slika komponovana od znakova drugog semiotičkog sistema određene kulture nego što su simbolički jezički znaci komponovani od ikoničkih znakova. Tekst kulture sačinjavaju ustaljena ponašanja kao što su, na primer, bogoslužje i etilkecijske ceremonije. Tekst kulture je i versajski park kao uređeni pejzaž koji nešto znači i čije se značenje može dešifrovati pomoću određenog koda. Lotman pokušava da kao tekst dešifruje celovite kulturne

poretke ili automodele, samointerpretacije kultura određenih epoha i zemalja.¹⁾ Kad govorimo tekst, ne mislimo na delo sa celokupnom njegovom individualnom, neponovljivom originalnošću i bogatstvom, na delo individualno konkretizovano sa posebnim estetskim doživljajem. Tekst je samo zajednički, društveni, svakom dostupan „aspekt dela” koji predstavlja osnovu društvene komunikacije. „Aspekt” dešifrovan pomoću kodova koji društveno funkcionišu i koji su dostupni svakom primaocu.

Jedan tekst, koji obično predstavlja realizaciju više od jednog sistema znakova, semiotičkog sistema koji se javlja u određenoj kulturi, takođe biva dešifrovan pomoću više kodova. Zavisno od istorijski i društveno promenljivih komunikacionih situacija hijerarhija ovih kodova se može menjati, što izaziva različita dešifrovanja jednog istog teksta. Hijerarhija kodova nije samo i nije u prvom redu zavisna od unutartekstovnih signala. Otuda aktivna uloga ne samo pošiljaoca teksta nego i primaoca koji u svojim čitalačkim ponašanjima nije usmeravan samo unutartekstovnim signalima, koji se u određenim granicama ne mogu zaobići, nego i primaoca koji je u svojim čitalačkim ponašanjima rukovođen društvenim okolnostima komunikacionih situacija u kojima učestvuje na ponovljiv i predvidiv način.

Pojmovi „sistem” i „kod” nisu identični. Tekst je realizacija sistema, njegovih pravila zahvajući kojima formiranje određenog teksta stvara poredak, strukturu. Pomoću određenog semiotičkog sistema možemo realizovati neograničeni broj tekstova različitih struktura. Kad tekst smatramo komunikatom, informacionom porukom, dešifrujemo ga pomoću koda ili kodova. Može se dogoditi da određena jedinica koda odgovara celom sistemu jedinica odgovarajućeg sistema znakova.

Valja napomenuti da sistem znakova može biti realizovan u različitim semiotičkim materijalima, stvarajući pri tom heterogene tekstove istog značenja. Na primer, sistem znakova za regulisanje uličnog kretanja kojeg emituje osoba koja upravlja — koja se nalazi u toj društvenoj ulozi — i kojeg prima pešak na raskršnici, može biti realizovan pomoću jezičkog materijala: „stoj” — „sačekaj” — „kreći”, materijala pokreta milicionara i pomoću materijala svetlosnih signala. Rezultati istraživanja reči, pokreta, svetlosti, uporedni su, jer su izvršeni jednim jezikom analize znakova, teorijom znakova, semiotikom.

¹⁾ J. M. Lotman, *Statii po tipologii kulturny*, Tartu, 1970.

Ovaj jednostavan primer govori da je pragmatična funkcija navedenih reči teško uhvatljiva. Ne poznajemo njihov neophodni kontekst koji ne postoji u našem zapisu. Tako najčešće biva u istoriji kulture. Međutim, poređenje sa rezultatima analize dve ostale situacije, koje se mogu sagledati samo u kontekstima koji su im svojstveni, može nam olakšati određivanje pragmatičke funkcije pomenutog naloga i u njegovoj jezičkoj realizaciji. Ne odnosi se svako „stoj” i „kreći” na prelazak ulice, ali se to, upoređeno sa ponašanjem milicionara na raskrsnici i svetla na tom mestu, upravo odnosi na upravljanje kretanjem i sadrži odnos primaoca i pošiljaoca prema navedenim znacima kao prema nalogu u granicama određenog vremena i mesta.

Navedene reči „stoj”, „sačekaj”, „kreći” govore o znacima određenog sistema. Formiranje sistema, kojem znak pripada, neminovno je jer nema znaka izvan sistema. Komunikaciona situacija u kojoj se javljaju pomenuti znaci pokreta milicionara ili svetlosni znaci automata na uglu ulice omogućava izdvajanje određenoga sistema znakova uličnog kretanja na raskrsnicama. Bahtin je u svojoj knjizi o stvaralaštvu Rablea pokazao kako to ponašanje treba primeniti na književna istraživanja. Pokazao je da je taj isti sistem znakova realizovan, na primer, u modelu književnosti koju je nazvao karnevalskom i u konvencionalnim ponašanjima srednjovekovnog karnevalskog običaja. Rableovo delo realizuje model karnevalske književnosti. Zaodevanje sistema znakova, kao što su običajna ponašanja u jezički materijal, ima podjednaku dominirajuću društvenu funkciju. Određivanje društvene funkcije karnevalskog običaja za istraživača je jednoznačnije nego određivanje funkcije višeznačnog književnog dela koje se različito dešifruje. U slučaju teksta karnevalskog modela književnosti reč je o veoma složenim brojnim kodovima koje je teže hijerarhizovati nego dekodirajući tekst ponašanja karnevalskog običaja. U tom drugom slučaju glavni kod koji odlučuje o društvenoj funkciji teksta nekako se sam nameće a komunikacionu situaciju, koja se pripisuje tom običaju u određenoj kulturi, lakše je istorijski rekonstruisati. Uporedna analiza sistema znakova karnevalskog običaja i svojevrsnog, ali na prirodni jezik nadograđenog sekundarnog sistema znakova karnevalskog modela književnosti olakšava ustanovljenje dominirajućeg koda u odnosu na književnu realizaciju sistema znakova koji su ovde karakteristični i olakšava društvenu funkciju književne realizacije semiotičkog sistema.

Ovo obimno teorijsko razmatranje pomaže nam da se vratimo pitanjima postavljenim u početku: kakvu funkcionalnu tipologiju književnih tekstova prihvatiti u određenoj kulturi? Kako ih podeliti na zbirove koji će se pojedinačno izdvajati nezavisnom, dominirajućom društvenom funkcijom?

Ovde će nam pomoći klasifikacija društvenih situacija književne komunikacije. Pomoći će nam rezultati prikupljanja podataka koji se na njih odnose. U određenom tipu komunikacione situacije po pravilu se javljaju heterogeni tekstovi kulture koji u različitim semiotičkim materijalima realizuju iste sisteme znakova, sisteme koji su mu, tim tekstovima, ako ne isključivo ono većim delom podređeni.

Kada istražujemo vrste zabave u više heterogenih tekstova kulture konstatujemo šta zabavlja društvo u određenom vremenu i mestu, šta može da obavlja i šta obavlja zabavne funkcije, kakva pravila i ludičke kanone mora da poštuje ono što zabavlja. Tako na osnovu funkcija možemo razlikovati zbir književnih, ludičkih tekstova u određenoj kulturi.

Slično je i sa ostalim funkcijama. Ali njihov repertoar se ne može sačiniti čitanjem tekstova. Takvu klasifikaciju vršimo istorijski, odgovarajući na pitanje kakve osnovne funkcije vrši društvena komunikacija jedne zajednice u određenom vremenu i mestu.

Klasifikacija društvenih funkcija književnih tekstova izvedena je na osnovu društvenih klasifikacija situacije književne komunikacije. Te situacije ne sačinjavaju samo književni tekstovi nego, znatno više, društveni elementi, koji predstavljaju neophodan kontekst, potreban da bi se razumele društvene funkcije određenog književnog proizvoda.

Zadržimo se ovom prilikom na konstataciji da, prvo, istraživanja književne kulture zahtevaju analizu svih tekstova koji u njoj funkcionišu.

Drugo, da su ta istraživanja dužna da opisuju izdvojene zbirove tekstova, pa makar to bio i jedan tekst.

Treće, da se ne treba služiti geneološkom nego funkcionalnom tipologijom tekstova.

Četvrto, da opis funkcionalnih zbrova tekstova treba da počne od semiotičke analize a ne od analize kategorija poetike.

Peto, pragmatičnu semiotičku analizu zbirova tekstova klasifikovanih prema funkcionalnim tipovima omogućava nam poznavanje društvenih situacija književne komunikacije određene kulture. Podatke i probleme koji se odnose na ove situacije dužni smo da formulišemo tako široko kako bi mogli da obuhvate potrebu analize književnih tekstova koju smo ovde predložili, tekstova, još jednom podvlačimo, svih tipova — od visokih pa do folklornih.

4.

Kako razlikovati visoku književnost od trivijalne? Mislim da se to ne može uraditi analizom tekstova i opisom različite vrste poetika. U tom pogledu jedino se može konstatovati da neki proizvod ne ispunjava zahteve koje smatramo uslovom književnosti u skladu sa trajnom i živom književnom tradicijom određene nacije i čovečanstva, u skladu sa pravilima avangardnog odnosa prema ovoj tradiciji. Da bi se jezikom poetike opisalo ono što je svojstveno tekstovima koje ne ubrajamo u visoke, treba prethodno znati izdvojiti te tekstove pomoću drugih kriterija.

Smatram da određenja: visokoumetnička, trivijalna, bulevarska, vašarska ne treba da se odnose na književnost. Takvi njeni tipovi se ne mogu označiti. Ova određenja treba da se odnose na društvene tokove književnosti. Može biti visokoumetnički, može biti trivijalni ili popularni tok, već kako ko voli da ga naziva, može biti bulevarski tok, može biti i vašarski. Koja dela funkcionišu u tim tokovima istorijski je problem. Uvek treba reći na kojem mestu, u koje vreme, u kojoj kulturi je to fiksirano. Konkretna dela i tipovi dela prelaze iz jednog toka u drugi na principu promena književne kulture, ukusa i književnih moda, na principu kulturnih napredaka jednih tekstova i degradacije drugih, na principu homogenizacije tekstova prenošenih sredstvima masovne informacije. Različite društvene tokove književnosti u određenoj književnoj kulturi izdvojicemo pomoću istorijskih, antropoloških i socioloških kriterija. Zadatak je empirije da relativno trajno podredi određene tipove tekstova, književnih modela pojedinim tokovima. Takvo podređivanje se, takođe, može i istorijski utvrditi. Izvan toga gotovo nikada svi tekstovi koji ostvaruju određeni model (ili uglavnom određeni model) istorijski ne pripadaju jednom pokretu. Izuzetak je što u principu svi detektivski romani između dva rata funkcionišu u trivijalnom književnom toku. Ali i ti romani nisu pripadali samo tom toku.

Društvene tokove razlikujemo posredstvom jedne (ili više) karakteristične društvene situacije književne komunikacije koja u njima relativno trajno funkcionira, posredstvom istovremenog pojavljivanja određene književne publike i pisaca u tim a ne drugačijim glavnim društvenim ulogama. Određeni tok karakterišu književni modeli, tekstovi podjednako društveno dominantni, koji su povezani sa komunikacionom situacijom, publikom i piscima i koji u njemu funkcionišu trajno. Distinktivni karakter imaće, takođe, književni kodovi koji u ovom toku deluju i odgovaraju tipovima tekstova povezanim sa određenim komunikacionim situacijama. Sem toga, za pomenuti tok specifičan je način publikovanja, utvrđivanja i širenja tekstova. Istovremenim razmatranjem zajedničkog delovanja svih elemenata koji obeležavaju određeni tok ne omogućava se samo naučno određenje načelne i veoma uopštene društvene funkcije književnih modela, nego i konkretnih grupa istorijskih tekstova, čak pojedinačnih, koji funkcionišu u tom toku, koji često istovremeno ostvaruju osobine različitih modela. Da bi se objasnile društvene funkcije konkretnih grupa tekstova moramo sa istorijskog stanovišta sagledati u kakvim komunikacionim situacijama ti tekstovi dejstvuju, za kakvu publiku su pisani, kakav je njihov pravi odnos prema književnosti i kakve potrebe oni zadovoljavaju, čineći jasnim pitanje kakvi pisci i u kakvim društvenim ulogama ostvaruju ove aspekte. Tek će nam saznanje o konkretnom uzajamnom delovanju tih elemenata u određenom društvenom kontekstu omogućiti da kažemo kakva je stvarna društvena funkcija teksta, u kojem stepenu određeni tip teksta ostvaruje svojevrsnu promenu glavne funkcije modela (ili modela) utičući samo na ograničeni krug publike i potičući od pisca koji se nalazi u ulozi pošiljaoca, određenu publiku, i posredstvom komunikacionih institucija okarakterisanih na određeni način.

Naše istorijske studije međuratnog razdoblja u poljskoj književnoj kulturi omogućile su nam da razlikujemo tri toka književnosti: visoki, trivijalni ili popularni i bulevarski. Ova tri toka mogu se smatrati novim proizvodom industrijskih društava. Međutim, kao funkcionalne relikte kulturne prošlosti ističem vašarski tok i tok knjiga „za narod”. Prvi tok je relikat feudalne kulture, drugi predindustrijske, patronatske, ali već postfeudalne, kapitalističke.

Uzmimo u obzir samo naznačene karakteristike i posmatrajmo bulevarski tok. Ovde je reč o zabavnoj komunikacionoj situaciji. Čitanje treba

da zadovolji radoznalost, da ispuni slobodno vreme, Publiku koja se u tom toku javlja još ne čine čitaoci, ne samo knjiga, nego to nisu čak ni čitaoci novina XX veka, čije su čitalačke navike stvorene putem svakodnevno čitane štampe a uzori potiču od toka informacija i funkcionisanja masovnih sredstava XX veka. Publiku bulevarskog toka sačinjavaju „prednovinski” čitaoci. Oni ne shvataju potrebu aktuelne informacije. Oni neće u novinama da čitaju o napadu koji se juče desio na određenom mestu. Dovoljno im je, na primer, pričati o zločinu uopšte. Dakle, ne aktuelna već mitološka informacija. Rado će pročitati informativnu baladu o zločinu uopšte, o gospodinu Višnjevskom koji je ubio i ženu i decu u Košćelnoj ulici. Ova konkretizacija je dovoljna. Svuda su Košćelne ulice. Dovoljna je legenda bandita, njen izvor može biti manje ili više mitski. Snabdevač se javlja u ulozi jedne varijante književnog tehničara, koji ne proizvodi književne tekstove nego anonimne informativne, „prednovinske” tekstove. Njihova književna svojstva su relikti poetike gradskog folklora koji utiče na ukuse i književne mode učesnika bulevarskog toka. Njegovi tekstovi sačinjavaju modele mitologizujuće informativne književnosti, čija se glavna društvena funkcija svodi na ispunjavanje slobodnog vremena putem naracije o tipovima neobičnih događaja, a ne o konkretnim činjenicama, i pored toga što se unutar tekstova nalaze prividne istorijske konkretizacije.

I analiza koda nalazi svoje mesto, onog koda kojim se u ovom toku služe pošiljalac i prima-lac, što se ne može učiniti bez opisa poetike tako izdvojenih tekstova. Vreme je da se utvrde karakteristične osobine poetike tekstova koji su istorijski podređeni bulevarskom toku u kulturi određenog mesta i vremena. Ali osnova opisanog izdvajanja zbira tekstova pomoću kategorija poetike svodi se na sociološki označenu promenljivu čitalačku publiku, na njene specifične čitalačke potrebe i društvenu funkciju književnog teksta koju ona priznaje. Zbir tekstova prilagođen toj publici biće, s obzirom na pomenuta svojstva, istorodan. A s obzirom na poetiku tekstova, zbir iznutra može biti razno-vrstan.

Iz perspektive problematike društvenih tokova književnosti jasno sagledavamo istraživanje koje možemo nazvati sociologijom čitanja. Osnovni podaci su za nas oni koji govore o faktičkim književnim izborima. O tome nas informišu ti-raži knjiga, učestalost njihovih obnavljanja, informišu nas bibliotečke kartice koje govore o broju pozajmljivanja. Ali ti statistički podaci malo će nam reći ako ne znamo da klasifiku-

jemo predmete čitalačkoga izbora. A tako je bilo do sada. Istraživači i statističari nedovoljno precizno ističu tematske i genealoške kategorije. I šta će nam objasniti činjenica da se češće čita roman od poezije, a kad je reč o romanu onda najčešće psihološki i ratni. Kod tako ustanovljenih kategorija ne znamo kakve su motivacije izbora, niti kakav se izbor tekstova, identičnih po vrsti i tematici, vrši u visokom a kakav u trivijalnom toku.

Smatramo da poređenja, statistike, analize književnih izbora treba da uzmu u obzir izbor u granicama naše funkcionalne tipologije tekstova, jer će se tada moći — pokazujući preferirane društvene funkcije književnosti i modele koji odgovaraju tim funkcijama — objasniti motivacije izbora onih koji na ovaj a ne na onaj način tragaju za delima koja funkcionišu. Međutim, ova podela nije dovoljna. Naša mreža mora imati u vidu podređivanje određene funkcionalne kategorije teksta istorijski određenom društvenom toku književnosti. Znam da je prikupljanje ovakvih podataka veoma teško ali je metodološki neophodno.

Sociologija čitanja treba, putem analize posebno popularnih tekstova, da vodi istraživanju društvenog mentaliteta. Ovom zadatku služe takozvane analize sadržaja, istraživanja društvenog mentaliteta na osnovu književnih dokumenata. Takvih istraživanja ima mnogo. Najnovija su navedena u zborniku u redakciji R. Eskarpija *Le Litteraire et le social*. Tamo H. Zalamanski piše o „analizama sadržaja, osnovnoj etapi savremene sociologije književnosti”. On smatra da nam „sadržaj knjiga omogućava da upoznamo ono što je određeno kako bi se zasitio duh naših savremenika, kako bi se stvarala intelektualna klima u kojoj bi oni živeli”; studija tih „sadržaja najhitniji je zadatak sociologije književnosti”. Reč je o onome što odbija i što formira kolektivnu svest. Ovde kao da je govor o sociologiji tema. U tom cilju treba prikupljati što potpuniji materijal iz svih dela koja funkcionišu u određenom vremenu i mestu, prikupljati drugorazredne, paraknjiževne tekstove, pesme, reklame, serije i sl. Proučavajući njihovu tematiku doznajemo kako se tretiraju i kako se rešavaju problemi našeg vremena. Svi tekstovi, smatra Zalamanski, odgovaraju na pitanja epohe. Zbir tih odgovora, sveden na zajednički imenitelj, omogućiće konstruisanje ideoloških modela koji se pokazuju čitalačkoj uobrazilji i deluju na čitalačku svest. Neko je, na primer, izanalizirao dve hiljade najpopularnijih pesama u određenoj sredini između 1945—1965. godine i ustanovio da njihov sadržaj podstiče ostvarivanje svojevrsnog mo-

dela bračne veze mladih čije emotivne konflikte razrešava na svojevrsan način. Rezultati tih istraživanja ovde su samo naznačeni.

Tako shvaćeno istraživanje sadrži veoma uprošćenu, naivnopoziitivnu teoriju odraza društvenog mentaliteta u književnosti i sličnu teoriju uticaja književnosti na društvenu svest.

Ako se određena tema ponavlja hiljadama puta u popularnim književnim vrstama, reč je *eo ipso* o sadržaju društvene svesti. Niko od nas ne negira činjenicu da u popularnoj američkoj prozi XX veka Crnac biva ili isključivo negativna ličnost ili isključivo dobar sluga; ta činjenica je značajna i govori o društvenom mentalitetu. Ali šta? Značajna je bila dominacija tematike „rdavo-dobre“ devojke u pesmama, popularnim novelama, američkim filmovima pedesetih godina. Kako analizirati ove zanimljive podatke? U poljskoj literaturi pedesetih godina vladao je takozvani pozitivni junak. Kako se to odražavalo na mentalitet poljskog društva ili neke njegove grupe?

Valja imati na umu da u kulturi, procesima društvene komunikacije, nije reč o izolovanim znacima. Oni su uvek elementi nekog semiotičkog sistema svojstvenog toj kulturi, a funkcionišu u hijerarhijskim vezama sa drugim semiotičkim sistemima te kulture. Treba znati u kakvim semiotičkim sistemima se javlja i taj, na primer, svojevrsni sentimentalni model mladog bračnog para bez emotivnih konflikata i taj Crnac, i ta „rdavo-dobra“ devojka, i taj pozitivni junak. Obavezni smo da postavimo pitanje ne o funkcijama izolovanih „znakova“ nego o čitavim semiotičkim sistemima u datoj kulturi. Tek posle toga mogli bismo da tražimo manje uprošćen, naivan i površan odgovor od onog koji daje Zalamski, odgovarajući na pitanje kakva je veza između određenog društva i ovakvih a ne onakvih semiotičkih sistema koji funkcionišu u njegovoj kulturi. Pojedinačna teina može da ne kazuje ništa o društvenom mentalitetu. Pri tome valja imati na umu ono što govori Levi-Stros o odgonetanju mitova, koji su u tom pogledu slični književnim delima. „Istinu mita nećemo naći u posebnom sadržaju. Ona se zasniva na logičnim odnosima lišenim sadržaja, ili preciznije: odnosima čija se svojstva iscrpljuju njihovim operacionim vrednostima, jer komparativni odnosi se mogu javljati između elemenata izvesnih zbirova različitih sadržaja.“²

Nije reč o naivnoj interpretaciji sadržaja izolovanih simbola nego o otkrivanju značajnih, nepromenljivih odnosa svojstvenih određenom

² C. Lévi-Strauss, *Le Cru et le cuit*, Paris, 1964, str. 246.

sistemu znakova, odnosa koji se, međutim, često javljaju kod sadržajno veoma različitih tema. Pozitivan junak iz 1953. godine, ili u našem slučaju značajan je tek u sistemu književnih znakova koje karakteriše tzv. socijalistički realizam i njegov model sveta. O društvenom mentalitetu nešto govori tek funkcionisanje čitavog sistema tzv. socijalističkog realizma u poljskom književnom životu. Poznate teškoće ovog funkcionisanja iskazuju se u konfliktu između pomenulog mentaliteta književne publike i modela sveta svojstvenog razmatranom semiotičkom sistemu. Ne smatramo da bi trebalo mnogo promeniti u našoj kritici analizirajući drugu goldmanovsku propoziciju sociološko-književnih istraživanja homologija duhovnih struktura društvenih grupa i struktura književnih dela. I u tom slučaju književni znaci (delo kao poseban „znak”) bili su pogrešno analizirani bez poređenja sa semiotičkim sistemima, izvan kojih znaci ne postoje. To je već i Stendal znao: „Ako je lik znak, njegov cilj nije približavanje stvarnosti nego jasnoći kao znaku.”³ Ova formula izrazito upućuje na unutarstemski poredak. Kada je, na primer, na srednjovekovnoj slici lik sveca u potpunosti jasan znak? Kada je, uprkos renesansnom pravilu i linearnoj perspektivi, ta ličnost čak i u drugom planu veća od svetovne ličnosti u prvom planu? Ali takvo komponovanje slike ličnosti jeste pravilo sistema njegovih ikoničkih znakova. Podaci književne sociopsihologije neizmerno su nam potrebni, ali ih treba prikupljati na osoben način, nikada izolovano, uvek u okvirima čitavih semiotičkih sistema. A tada nije dovoljno ispisivati na karticama elemente sadržaja najpopularnijih tekstova koji se najčešće ponavljaju. Treba prikupljati podatke koji se odnose na sve semiotičke sisteme u kojima funkcionišu ti ponavljajući toposi.

Kao što vidimo, metodološki utemeljeno istraživanje književne kulture, književnog života, istraživanje društvenih situacija književne komunikacije modela književnosti koji funkcionišu u određenoj kulturi, istraživanje društvenih tokova književnosti — zahteva prikupljanje, registrovanje i prethodni opis veoma različitih podataka i izvora. Ne može se unapred predvideti potreba za većinom tih podataka, istraživaču će je došapnuti konkretna problematika, konkretna pojava koju treba objasniti. Što se delova tiče, unapred je poznato da će biti potrebni prilikom istraživanja književne kulture.

U toj oblasti treba planirati i kolektivne radove. Obrada takvih istraživanja i registracija poda-

³ Stendhal, *Wybór z pism różnych*, prevod F. Śniadecka-Wowerowa, izbor J. Guze, Warszawa, 1965, str. 52.

taka poseban je zadatak. Naše izlaganje ima ambiciju da ukaže na teorijske motive za planiranjem prikupljanja podataka, za traganjem za izvorima i činjenicama, o kojima teoretičari književnosti nisu dosad vodili računa.

Kao što je čitalac, svakako, mogao uočiti, planirana istraživanja moraju biti povezana sa teorijskim. Nedostaju, međutim, precizna određenja za mnoge pojmove koji bi mogli služiti tipološkom razlikovanju, objašnjenju dinamike književne kulture i društvenog funkcionisanja dela.

Planirana istraživanja mogu se odnositi na različite epohe i književne kulture a ne samo na one XX veka. Ali usled manje institucionalizovanih starih kultura u odnosu na savremenu, penetracija starih epoha zahtevala bi i drugačiju problematiku nego što je ova. Istraživanja o kojima je reč odnosila su se na književnu kulturu naroda u određenom vremenu. Ali takvim sintezama moraju da prethode regionalna istraživanja. Književnost je nacionalna, književna kultura je, međutim, u znatnoj meri regionalna. U njoj previše funkcionišu regionalne institucije. To je, nesumnjivo, karakteristična osobina književnog života čak i XX veka.

(Preveli s poljskog RADOSLAV i MIROSLAVA ĐOKIĆ)

